

Рецензії

Реєнт О., Сердюк О. Перша світова війна і Україна. – К.: Генеза, 2004. – 472 с.

Перша світова війна, на фронтах якої полягло 10 млн. осіб та 20 млн. зазнали фізичних ушкоджень, точилася переважно в Україні, тероризуючи суспільство та виснажуючи її економіку. Сталося так, що війна належала до пріоритетних напрямів російської історіографії, яка певною мірою монополізувала висвітлення її причин, ходу, наслідків. Сучасна українська історіографія проблем Першої світової війни 1914 – 1918 рр. є відносно молодого, вирізняється концентрацією уваги істориків на соціально-економічних питаннях розвитку українського суспільства. Війна сколихнула його економічні підвалини, негативно вплинула на соціальні відносини, активізувала політичні сили різних ідеологічних спрямувань. Вона не виявила одноосібного переможця, хоч цього прагнула воєнно-політична еліта Російської імперії, а навпаки, призвела до її ганебного краху.

Монографія відомих істориків – доктора історичних наук, члена-кореспондента НАНУ Олександра Реєнта та кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника Інституту історії України НАНУ Олександра Сердюка – є ґрунтовним науковим дослідженням, у якому висвітлено розвиток ключових галузей промисловості, сільського господарства, особливості продовольчого забезпечення армії, визрівання кризових явищ в економічному житті. Дослідники виокремлюють особливу роль сільського господарства України у формуванні експортного фонду зернових культур, проблему «збагачення» одних груп дрібних товаровиробників, зубожіння інших. Праця побудована на колекції статистичних джерел та періодичних видань дослідного періоду, використання яких дозволило вченим обґрунтувати тезу про виняткову роль українських хліборобів у хлібостачанні армій та експорті зернових. Автори намагалися показати не лише участь промисловців і землеробського населення в забезпеченні армії одягом, фуражем, продовольством, а також становище солдат на фронтах. У книзі, зокрема, наголошується, що головнокомандуючий Південно-Західного фронту О.О. Брусилов скаржився на зменшення норм продовольчого забезпечення солдат у 1916 р. Вони гинули від куль і хвороб, холоду і голоду. На схилах Карпатських гір залишилися рештки непохованих солдат та офіцерів, які представляли різні соціально-професійні групи населення до війни, – хліборобів, сільських педагогів, інтелігенції, службовців. Вони не були поховані за християнським обрядом, а якщо й були, то природно-кліматичні катаклізми внесли свої корективи. Я був глибоко зворушений ставленням Президента України Віктора Ющенка до увічнення пам'яті полеглих солдатів та офіцерів армії генерала О.О. Брусилова, рештки яких біліють на Карпатських схилах. Це пропозиція Президента, яку він висловив 9 лютого 2005 р. на презентації документального фільму «Час темряви»

про голодомор 1933 р. в Україні, є гуманною, тому що на фронтах Першої світової полягли українські селяни, переодягнені в шинелі. Спорудження такого меморіалу, переконаний, спонукало б також і Росію встановити пам'ятні знаки на місцях масових поховань репресованих українських письменників, учених, хліборобів, що полягли за роки існування комуністичного тоталітарного режиму.

Рецензована монографія висвітлює історіографічні проблеми, виокремлює їх і водночас формує науковий напрям історичних досліджень. Соціально-економічні та суспільно-політичні наслідки війни не обмежують лише господарською руйною та людськими витратами. Війна пришвидшила і наклікала революцію, яка зруйнувала імперію російську і започаткувала появу імперії радянської. Якщо Перша світова переросла в громадянську війну та революцію, які завершилися утвердженням соціалізму на уламках Російської імперії, то Друга світова витворила цілу систему соціалізму на чолі з СРСР. До таких роздумів спонукає прочитання книги О. Реєнта та О. Сердюка. Автори не переповідають військових баталій, а зосереджуються на соціально-економічних проблемах українського суспільства, що пристосовувалося до вимог війни, тому їхня монографія якісно вирізняється серед інших досліджень.

В. Марочко

В.В. Нечитайло. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2004. – 436 с.

Рецензована монографія висвітлює проблему зародження й розвитку фермерського укладу господарювання в Україні на різних етапах історії – від козацької доби до сучасності.

Становлення й еволюція господарства фермерського типу в Україні – одна з маловивчених проблем української історії. У радянській історіографії замовчувався досвід українського селянства у формуванні фермерського укладу господарювання. Вважалося, що фермерство – виключно чужоземне, не властиве українцям явище, як і сам термін „фермер”. Справді, українською мовою було запозичене з англійської, що аж ніяк не заперечує можливості існування на українських землях фермерських господарств. Термін „сеньйор” також не власне український, та ніхто ж не береться заперечувати наявності в Україні в добу середньовіччя сеньйоріально-селянських відносин. Тому, як справедливо зазначає автор рецензованої нами монографії професор В.В. Нечитайло, – не можна погодитися з тими дослідниками, які вважають, що взяті з західного лексику поняття „ферма” і „фермерське господарство” не вписуються ні у вітчизняні аграрні відносини, ані в масову свідомість.

Загальновідомо, що фермерське господарство – це сільськогосподарське підприємство товарного типу, яке функціонує на приватній або орендованій землі з використанням власної чи найманої праці. Форми організації останньої зумовлюються характером землекористування, рівнем механізації і товарності господарства, ступнем розвиненості ринкових зв'язків.

Монографія складається з п'яти розділів. Перший розділ, згідно з канонами історичної науки, присвячено аналізу стану наукового вивчення та джерельній базі обраної для дослідження теми. У другому розкрито взаємозв'язок хліборобства і фермерства як природно-історичних явищ. Наскрізною думкою розділу є твердження професора В.В. Нечитайла про те, що хліборобство, на відміну від багатьох інших форм діяльності, розвивається не лише в соціальному, а й у природному контексті. Його істотні риси можуть бути виявлені за допомогою понять природності людини як особливої живої істоти, природних і олюднених сутнісних сил.

Виникнення господарств фермерського типу в Україні доби козаччини розкриває третій розділ монографії. На українських теренах, як і на землях інших європейських країн, господарство фермерського типу зародилося в період формування буржуазних відносин. Його передіндустріальними попередниками були козацькі зимівники й хутори, що суттєво доповнювали загальноєвропейську хліборобську традицію. Як відзначає В.В. Нечитайло, керуючись у своєму твердженні міркуваннями В.А. Смоля і В.С. Степанкова, подих нової цивілізації виявлявся в Україні не в розвиткові промисловості й торгівлі, а в сільськогосподарському виробництві Півдня України. Адже саме тут формується якісно новий тип господарства – козацький, який за своєю суттю був фермерським.

Грунтовним і водночас найбільшим є четвертий розділ книги, присвячений формуванню фермерського укладу господарювання в період утвердження ринкових відносин. У ньому, зокрема, акцентується увага на появі нових форм господарювання в умовах кризи кріпосництва; на масовому становленні господарств фермерського типу після аграрних реформ 1848 і 1861 років; на розвиткові фермерського господарства у процесі капіталістичної трансформації сільськогосподарського виробництва на початку ХХ століття; на занепаді й ліквідації господарств фермерського типу в період Національно-демократичної революції та більшовицького режиму.

Останній розділ монографії розкриває відродження фермерських господарств у сучасній Україні. У цьому контексті проаналізовано виникнення фермерських господарств за умов перехідної економіки, а також звернено увагу на розвиток фермерського укладу господарювання на засадах приватної власності.

З огляду на масштабність теми й обмеженість обсягу книги, пропоноване В.В. Нечитайлом дослідження не може претендувати на вичерпне відтворення багатогранного процесу формування й розвитку господарств фермерського типу на українських землях. Автор робить лише спробу створити цілісну картину функціонування цього укладу в Україні в різні історичні періоди, у тому числі

й на сучасному етапі, переосмислити й узагальнити доробок науковців багатьох генерацій, які вивчали цю проблему. Зацікавленість темою зумовлена не лише науковими інтересами, а й практичними чинниками, оскільки, здійснюючи модернізацію сільськогосподарського виробництва сучасної України, не можна ігнорувати національно-цивілізаційного підґрунтя і всіх тих впливів, яких воно зазнавало впродовж останніх століть.

Історична наука не може змінити нашого минулого, зате вона може спробувати винести з нього урок для сучасного і майбутнього. У рецензованій нами монографії „Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність” її автор – професор Кам'янець-Подільського державного університету В.В. Нечитайло – намагався глянути на минуле українського селянства – спадкоємця безперервної тисячолітньої хліборобської культури народу – якраз під цим кутом зору: з'ясувати, які уроки і застереження воно несе для сучасних реформаторів, що намагаються модернізувати сільське господарство, ліквідувати відставання в аграрній сфері виробництва від розвинених західних держав.

Сергій Корновенко, Валентин Лазуренко

Нікілев О.Ф. Виробнича інтелігенція українського села. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2004. – 208 с.

Нещодавно науковий доробок дніпропетровського історика О.Ф. Нікілева поповнився завдяки виходу в світ монографії, присвяченої дослідженню проблем, пов'язаних з формуванням виробничої інтелігенції українського села. Відразу ж зауважимо, що презентація роботи на одній із секцій V Всеукраїнського симпозиуму з питань аграрної історії, який проходив у Черкасах, викликала жваву зацікавленість.

Наукова проблема, до якої звертається О.Ф. Нікілев, є досить актуальною для сьогодення, оскільки перед українським суспільством, як і раніше, гостро стоїть питання про формування справді національної еліти – еліти, яка б була носієм високих національних цінностей та непоказової інтелігентності.

Розпочати варто з похвали на адресу ґрунтовної пошукової роботи автора, яким опрацьована переконлива джерельна та наукова база, що забезпечило комплексний підхід до розв'язання дослідницьких завдань. Ним використано та творчо переосмислено науковий доробок радянської аграрної школи. Ретельно опрацьовані роботи сучасних авторів. Дослідник залучив значний блок документальних матеріалів не лише українських обласних і центральних, але й російських архівів, що забезпечило належну репрезентативність фактологічного матеріалу.

Безперечна заслуга автора полягає в тому, що він упевнено почувається у світі статистичного та нормативно-правового матеріалу, який повсякчас використовує контекстуально й доречно. Оригінальною, логічною є форма викладу міркувань